

Frá lútherskri kirkjuskipan til almenns trúmálaákvæðis

Hugsanleg endurskoðun á trúmálabálki stjórnarskrárinnar

Hjalti Hugason,
prófessor við guðfræðideild H. Í.

Inngangur

Það sem hér er kallað trúmálabálkur stjórnarskrárinnar er VI. kafli hennar eða gr. 62-64. Efnislega hafa þessar þrjár greinar að geyma tvö sjálfstæð atriði sem að vissu marki kunna hvort að vera andstæður hins: Kirkjuskipanin (62. gr.) sem veitir einu trúfélagi sérstöðu miðað við önnur, og trúfrelsisákvæðin (63.-64. gr.) sem ætlað er að tryggja fullt trúfrelsi. Færa má gild rök fyrir því að trúfrelsisákvæðin ættu heima í VII. kaflanum þar sem fjallað er um almenn borgaraleg réttindi og mannréttindi. Við endurskoðun á mannréttindaákvæðum stjórnarskrárinnar 1994-1995 var þó ákveðið að hafa ekki þann hátt á heldur halda óbreyttri skipan þótt viðurkennt væri að trúfrelsi væri með mikilvægustu þáttum borgaralegra réttinda og þeirra mannréttinda sem VII. kafliinn tryggir.¹ Líta má svo á að fyrir þessari ákvörðun liggi tvenn rök. Með þessum hætti var upphaflegri skipan stjórnarskrárinnar ekki raskað og komið er í veg fyrir að kirkjuskipanin standi einangruð í sérstökum kafla sem kynni að virðast nokkuð rýr þótt það virðist í sjálfu sér ekki skipta máli. Við þá endurskoðun stjórnarskrárinnar sem nú stendur fyrir dyrum, ber að hafa í huga að kirkjuskipaninni hefur ekki verið breytt efnislega frá setningu stjórnarskrárinnar 1874.² Trúfrelsisákvæðin hafa á hinn bóginn verið endurskoðuð oft en einu sinni. Af þessum sökum verður einkum fjallað um kirkjuskipanina hér á eftir.

1 Hjalti Hugason 2003: „Samband ríkis og þjóðkirkju á Íslandi. Aðskilnaður eða áframhaldandi tengsl á nýrri öld.“ *Kirkjuritinu*, 70. árg. 1. hefti (Reykjavík, júní 2003), bls. 44.

2 Í stjórnarskránni 1874 var kirkjuskipanina að finna í 45. gr. og hljóðaði hún þá þannig: „Hin evangelíska lúterska kirkja skal vera þjóðkirkja á Íslandi, og skal hið opinbera að því leyti styðja hana og vernda.“ Lovsamling. for Island, Kaupmannahöfn, 1889(21):742.

Er endurskoðunar þörf?

Kirkjuskipaniin var tekin til nákvæmrar athugunar ásamt trúfrelsisákvæðunum við stjórnarskrárbreytinguna fyrir áratug og var þá ekki talin ástæða til að hröfla við henni.³ Í núverandi gerð stjórnarskrárinnar hljóðar hún svo:

Hin evangelíska lúterska kirkja skal vera þjóðkirkja á Íslandi, og skal ríkisvaldið að því leyti styðja hana og vernda.

Þessu má breyta með lögum.⁴

Þar sem svo stutt er síðan nákvæmar umræður fóru fram um greinina, kann að virðast óþarft að taka hana upp til nákvæmrar endurskoðunar nú þótt aðrir hlutar stjórnarskrárinnar verði endurskoðaðir. Þó má færa fyrir því ýmis rök að grípa beri tækifærið og breyta 62. greininni og þar með VI. kaflanum í heild. Þer þar helst að geta að íslenska samfélagið hefur þróast hratt í átt til fjölmennings-samfélags á síðari árum með tilkomu nýrra borgara frá fjarlægum heimshlutum, sem og vegna vaxandi fjölhyggju og veraldarvæðingar í samfélaginu almennt. Af fyrrgreindum ástæðunum kom til dæmis fram frumvarp á Alþingi 2001-2002 um að þjóðkirkjuskipaniin skyldi afnumin og vögu þar fyrrnefndu rökun þungt.⁵

Verði ákveðið að endurskoða VI. kaflann, virðast þrjú möguleikar koma til greina:

1. Að fella 62. gr. brott án þess að nokkuð komi í staðinn.
2. Að halda greininni óbreyttri.
3. Að umorða greinina.

Verður nú vikið að þessum möguleikum hverjum fyrir sig.

Þjóðkirkjuskipaniin felld brott

Niðurfelling 62. gr. mundi að margra mati fela í sér það sem kallað er aðskilnaður ríkis og kirkju sem vaxandi en oft órökstutt fylgi er fyrir í samfélaginu. Ljóst er þó að sá aðskilnaður yrði aðeins táknaðinn þar sem áfram yrðu í gildi ýmis lög og reglur um samband ríkis og kirkju. Væri stefnt að aðskilnaði, er ljóst að fara þyrfti fram mun víðtækari endurskoðun en niðurfelling þessarar

3 Sjá Hjalti Hugason 2003:45.

4 Stjórnarskrá lýðveldisins Íslands, 62. gr. Einu breytingarnar sem orðið hafa, eru að þar sem Ísland er nú orðið frjálst og fullvalda ríki sem ekki var 1874, er hér rætt um ríkisvaldið í stað hins opinbera áður. (Er þar að líkindum átt við handhafa embættis- og síðar framkvæmdavaldsins, þ.e. landshöfðingja og síðar ráðherrann.) Þá hefur kirkjuskipunin fengið örllítið veikara vægi í stjórnarskránni þar sem nú má breyta henni með lögum án þess að til þingrofs komi. Breytinguna skal þó bera undir þjóðaratkvæði, sbr. 79. gr. stjórnarskrár. Kom þessi breyting inn með stjórnarskrár-breytinu veturinn 1914-1915, sbr. Alþingistiðindi 1914(A):759 og Stjórnartíðindi 1915(A):20.

5 Hjalti Hugason 2003:44-45.

einu greinar hefði í för með sér.⁶ Þá má færa fyrir því ýmiss konar rök að fullur aðskilnaður ríkis og kirkju væri ekki æskilegur og hugsanlega ómögulegur.⁷ Til dæmis má benda á að margs konar tengsl eru milli ríkis og kirkju í löndum þar sem hliðstæða stjórnarskrárgrein er ekki að finna og jafnvel þvert á móti kveðið á um það í stjórnarskrá að ríki og kirkja skuli aðskilin. Í Bandaríkjunum er innsetning forseta í embætti t.d. trúarlega mótuð ekkert síður en gerist hér á landi og í Frakklandi greiðir ríkið laun presta að nokkru leyti.⁸

Yrði 62. gr. felld brott yrðu tengsl þjóðkirkjunnar við ríkið þó óljósari og um margt straumlinulagadri þar sem þeim væri alfarið fyrir komið með almennum lögum. Þau mætti síðan þróa í ýmsar áttir sem ekki skal fjallað um hér. Á það skal þó aðeins bent að fullkomið tengslaleysi milli evangelísk-lúthersku kirkjunnar og ríkisvaldsins er vart æskilegt þótt ekki sé bent á annað en stræð kirkjunnar, umfangsmikið starf hennar á viðkvæmum sviðum mannlífsins og þá fjármuni sem hún mun ætíð velta meðan núverandi stærð hennar helst, hvernig sem þeir fjármunir verða til komnir.⁹

Verði kirkjuskipaniin hins vegar afnumin, mætti líklega einfalda trúfrelsisgreinarnar tvær. 64. greinin virðist að minnsta kosti að miklu leyti til komin vegna sögulegrar stöðu og yfirburðastærðar þjóðkirkjunnar. Hana mætti því einfalda mjög eða jafnvel fella brott. 63. gr. með lítilsháttar viðbótum úr 64. gr. mætti síðan fella inn í VII. kafla stjórnarskrárinnar. Greinin gæti þá hljóðað svo:

Allir eiga rétt á að stofna trúfélög og iðka trú sína í samræmi við sannfæringu hvers og eins. Öllum er frjálst að standa utan trúfélaga. Ekki má í nafni trúarbragða fremja neitt sem er gagnstætt góðu siðferði eða allsherjarreglu né í þeirra nafni skorast undan almenntri þegnskyldu.

Er hér farin fremur íhaldssöm leið. Róttækara væri að segja aðeins:

Allir eiga rétt á að stofna trúfélög og iðka trú sína í samræmi við sannfæringu hvers og eins. Öllum er frjálst að standa utan trúfélaga.

Væri þá aðeins horft til réttar einstaklinganna en ekki hagsmuna samfélagsheildarinnar. Slíkt gæti fallið í kramið hjá þeim sem aðhyllast frjálshyggju og óheft einstaklingsfrelsi þótt ekki skuli mælt fyrir slíkum „mínimalisma“ hér.

6 Sjá t.d. Hjalti Hugason 2003:50-54.

7 Sjá Hjalti Hugason 2002: „Er aðskilnaður ríkis og þjóðkirkju knýjandi á Íslandi?“ *Orðinu*, riti félags guðfræðinema, 37. árg. 2002, bls. 81-95. Hjalti Hugason, 2003.

8 T.d. lútherskra presta í Elsass.

9 Vegna flókinnar eignatilflutninga milli ríkis og kirkju er hætt við að ekki verði mögulegt að koma á fullum fjárhagslegum aðskilnaði ríkis og kirkju hér frekar en t.d. í Þýskalandi, Belgíu og Frakklandi þar sem slíkt hefur verið reynt.

Kirkjuskipaninni haldið óbreyttri

Þar sem aðeins áratugur er liðinn frá því trúmála- og mannréttindakafflar stjórnarskrárinnar voru endurskoðaðir, má færa rök fyrir því að þeir standi enn fyrir sínu, nema taka þurfi tillit til nýrra alþjóðlegra sáttmála sem ríkið kann að hafa orðið aðili að síðan. Þess má geta að endurskoðunin 1994-1995 var vandlega unnin og gerð til að samhæfa og samræma mannréttindaákvæðin þannig að þau gegndu betur hlutverki sínu, til að færa ýmis ákvæði þeirra til nútímalegra horfs og til að endurskoða ákvæði þeirra með tilliti til alþjóðlegra skuldbindinga sem Ísland hafði gengist undir. Þá var og jafnræðisreglan (65. gr. stjórnarskrárinnar) formlega lögfest. Undanfari breytinganna var umfangsmikið nefndarstarf sem allir þingflokkar tóku þátt í og fékk þingið í því sambandi til liðs við sig „virta lögfræðinga og sérfræðinga á sviði mannréttinda og stjórnskipunar.“¹⁰ Skilaði nefndarstarfið sér í viðamikilli greinargerð. Þar er meðal annars sagt:

Þess má geta að ekki er hróflað við þeirri skipan sem kemur fram í núgildandi 62. gr. stjórnarskrárinnar að hin evangelíska lúterska kirkja skuli vera þjóðkirkja á Íslandi og að hún njóti þannig verndar og stuðnings frá ríkinu. Slíkt fyrirkomulag hefur ekki verið talið brjóta gegn trúfrelsi svo lengi sem það skerðir ekki rétt manna utan þjóðkirkju til þess að adhyllast aðra trú, stofna trúfélög eða standa utan trúfélaga og þeim er ekki mismunað af þeirri ástæðu. Þessi sjónarmið hafa komið fram í tengslum við tálkun alþjóðasamninga um mannréttindi sem hafa að geyma títarleg ákvæði um trúfrelsi og Ísland er aðili að. Í því sambandi má benda sérstaklega á mannréttindasáttmála Evrópu og alþjóðasamninginn um borgaraleg og stjórnmálaleg réttindi. Meðal annars hefur nefnd, sem starfar samkvæmt síðarnefnda samningnum, lýst þessari skýringu sínni í almennti umsögn nr. 22(48) um trúfrelsi skv. 18. gr. samningsins frá 20. júlí 1993.¹¹

Athyglisvert er að menn skyldu komast að þessari niðurstöðu um leið og jafnræðisreglan var færð inn í stjórnarskrána.

Það rýrir óneitanlega gildi þess frumvarps sem fram kom 2001-2002 en þó einkum greinargerðarinnar sem því fylgdi, að ekki var tekin afstaða til þessa til-
tölulega nýja álits og sýnt fram á hvers vegna það væri ekki enn í fullu gildi að mati flutningsmanna frumvarpsins. Bendir það til að staðhæfingar þeirra sem og forsvarsmanna samtakanna Siðmenntar, en þeir hafa tjáð sig í líka veru og haldið því fram að þjóðkirkjuskipan og trúfrelsi samræmist ekki hvort öðru, séu ekki ígrundaðar, eða séu að minnsta kosti á skjön við almennt álit í mannréttinda- og trúfrelsisumræðu í Evrópu, nema breyting hafi orðið frá 1995 og til þess tíma á „tálkun alþjóðasamninga um mannréttindi sem hafa að geyma ... ákvæði um trúfrelsi og Ísland er aðili að.“ Svo virðist þó ekki vera eins og kom meðal annars fram við umfangsmikið nefndarstarf sem unnið hefur verið í Noregi um framtíðartengsl ríkis og kirkju þar í landi, vissulega á vegum kirkjunnar en ekki

þings eða ríkis.¹² Stóð nefndarstarfið sem hæst 2001 eða um svipað leyti og vænta má að undirbúningur íslenska frumvarpsins og stefnumótun Siðmenntar í trúfrelsisáttmálum hafi staðið yfir. Komst þessi norska nefnd að sömu niðurstöðu og hér hefur verið gerð grein fyrir, þ.e. að þjóðkirkjuskipan og trúfrelsi útiloki ekki hvort annað. Þar er þetta álit einnig rökstutt með tilvísunum til tulkana á alþjóðlegum samningum.¹³ Þótt ástæða virðist þannig til að ætla að flutningsmenn frumvarpsins og forsvarsmenn Siðmenntar greini á við almennt álit í þessum efnum í Evrópu, er þó nauðsynlegt að fylgjast með þeim breytingum sem verða kunna í hinni alþjóðlegu mannréttindaumræðu, og taka afstöðu til þeirra hér á landi. Það er líka ljóst að spenna getur auðveldlega komið upp milli framkvæmdar þjóðkirkjuskipanarinnar á aðra hönd og jafnræðisreglunnar á hina, að minnsta kosti ef þjóðkirkjuskipanin er túlkuð víðtækt, en með því er átt við að kirkjuni sé gefin greið aðkoma að ýmsum opinberum málaflokkum (til dæmis menntamálum og lagagerð). Slík spenna leiðir þó að sjálfsgöngu ekki alltaf til mannréttindabrota.¹⁴ Loks ber auðvitað að virða að eins og dæmin sanna, þykir félögum í Siðmennt og að minnsta kosti Frikirkjusöfnunum í Reykjavík sýnilega að sér þrengt með íslensku kirkjuskipaninni og framkvæmd hennar.¹⁵ Í ljósi þessa, er rétt að kanna hvort ástæða sé til að breyta kirkjuskipaninni þess vegna eða afnema hana. Ætla má þó að mögulegt sé að lagfæra þá hnökra sem umræddir aðilar telja á kirkjuskipaninni með öðrum hætti, það er með því að túlka hana þrengra en gert er nú og veita öðrum trú- og/ eða lífsskoðunarfélögum líkari stöðu og þjóðkirkjan hefur. Verður frekar að því atriði vikið hér á eftir.

Þrátt fyrir að hér sé hvorki fallist á þá skoðun að þjóðkirkjuskipan hljóti að brjóta gegn trúfrelsi né að það sé ljóst að hin íslenska útfærsla hennar geri það í raun og veru, skal viðurkennt að sú jákvæða mismunun sem í þjóðkirkjuskipaninni felst, hlýtur ætíð að vera til skoðunar og krefst stöðugrar réttlættingar í lýðræðisþjóðfélagi sem tekur örur breytingum. Hér á landi hefur kirkjuskipanin

12 Árið 1998 skipaði norska kirkjan (Kyrkerådet) starfshóp til að rannsaka samband ríkis og kirkju þar í landi sem og skipulag kirkjunnar og hlutverk hennar. Skiptist nefndin í undirhópa og fjallaði einn þeirra um trúfrelsi og pólitíska stefnumörkun í trúarefnum (religionspolitikk). Starfshópurinn sendi frá sér allmargar skýrslur og loks lokaálit sem gefið var út á bók. Hér er byggt á frumtúgáfu skýrslunnar.

13 „Religionsfrihet og Religionspolitikk,” Den Norske Kirke, Kirke/stat-utvalget. Delrapport, april 2001, bls. 18-19. Sjá vefsíðu: http://www.kirken.no/kirke_stat/Rapport/religlov.pdf.

14 „Religionsfrihet og Religionspolitikk,” Den Norske Kirke, Kirke/stat-utvalget. Delrapport, april 2001, bls. 22, 26 og 55. Sjá vefsíðu: http://www.kirken.no/kirke_stat/Rapport/religlov.pdf.

15 Í stefnu Siðmenntar um trúfrelsisáttmáli er sú skoðun látin í ljósi að fólk sé mismunað talsvert eftir því hvaða trú það adhyllist og eigi það þó einkum við fólk sem stendur utan allra trúflokka. Því til staðfestu er m.a. bent á að ríkisvaldið styrkir öll skráð trúfélög með innheimtu sóknargjalda með ákveðinni prósentutölu af tekjuskattstofni sem tilheyra viðkomandi trúfélagi. Önnur lífsskoðunarfélög og trúfélög, sem ekki hafa fengist opinberlega skráð, fái á hinn bóginn enga slíka styrki eða þjónustu. Sjá Stefnu Siðmenntar í trúfrelsisáttmálum: <http://www.sidmennt.is/trufrelsi>. Hér er greinilega ekki gerður nægilega skýr greinarmunur á jákvæðri mismunun heilla trúfélaga gagnvart öðrum félögum sem ekki er talin brjóta í bága við trúfrelsi í hinni alþjóðlegu mannréttindaumræðu, og mismunun einstaklinga sem ekki stenst jafnræðisreglu stjórnarskrárinnar. Hér á eftir verður þó mælt með að horfið verði frá þeim mun sem nú er gerður á trúar- og lífsskoðunarfélögum.

10 Alþingistiðindi 1994-1995(A:3), bls. 2073.

11 Alþingistiðindi 1994-1995(A:3), bls. 2085. Leturbreyting höfundar.

einkum verið réttlætt með langri sameiginlegri sögu lúthersku kirkjunnar og þjóðarinnar, yfirburðastærð þjóðkirkjunnar samanborið við önnur trúfélög og þeim fjölþættu félags- og menningarlegu hlutverkum sem þjóðkirkjan gegnir í lífi velflestra einstaklinga og fjölskyldna í landinu, sem og í þjóðlífinu í heild. Stöðugt verður að meta hvort þessi rök geti talist gild eða hvort þær breytingar hafi orðið að sanngirnissrök mæli með breyttri stöðu þjóðkirkjunnar. Þá hlýtur að vera nauðsynlegt að taka mið af upplýstum vilja almennings í landinu í þessu efni.

Við þetta má bæta að 62. gr. stjórnarskrárinnar segir mjög lítið til um samband ríkis og kirkju og hefur það breyst mikið frá því ákvæðið kom fyrst fram 1874 þar til nú á dögum. Róttækasta breytingin varð með gildistöku laga um stöðu, stjórn og starfshætti þjóðkirkjunnar nr. 78 frá 26. maí. 1997. Þar er segir m.a. í 1. og 2. gr.:

1. gr. Íslenska þjóðkirkjan er sjálfstætt trúfélag á evangelísk-lútherskum grunni. Ríkisvaldinu ber að styðja og vernda þjóðkirkjuna. ...
2. gr. Þjóðkirkjan nýtur sjálfræðis gagnvart ríkisvaldinu innan lögmaeltra marka. Þjóðkirkjan, einstakar sóknir og stofnanir hennar njóta sjálfstæðrar eignhelgi og koma fram sem sjálfstæðir aðilar gagnvart almanna- og ríkisvaldinu eftir því sem við getur átt.¹⁶

Veldur þetta því ásamt því sem segir um stjórnarhætti kirkjunnar, einkum kirkjuþing, að þjóðkirkjuhugtakið hefur fengið algjörlega nýja merkingu miðað við það sem var hér á landi fyrir setningu laganna 1997, sem og miðað við þjóðkirkjur grannlandanna Dänmerkur og Noregs. Má raunar líta svo á að hún hafi þróast úr hefðbundinni þjóðkirkjuskipan í það sem kalla mátti samstarfskirkju- fyrirkomulag sem komið var á í hreinræktaðri mynd í Svíþjóð árið 2000, og kallast sá gjörningur *aðskilnaður ríkis og kirkju* þar í landi þótt, efast megi um að svo sé eins og síðar verður vikið að.

Samstarfskirkjufyrirkomulag einkennist af því að ríkisvaldið styður við trúaríðkun borgaranna með því að starfa náið með einu eða fleiri trúfélögum jafnvel af mismunandi trúarbrögðum. Samstarfið er skipulagt á grundvelli laga eða samstarfs- og þjónustusamninga. Trúfrelsi ríkir og ekki er stefnt að trúarlegri einingu í samfélaginu (eins og þar sem hreinræktuð ríkiskirkjuskipan ríkir, en það er fyrirkomulag sem tengir kirkjuna fastar við ríkið en þjóðkirkjufyrirkomulagið gerir). Einstök trúfélög geta haft sérstöðu miðað við önnur (til dæmis starfað á grundvelli sérlaga sem helgast af stærð þeirra, umfangsmikilli starfsemi eða fjölþættum félags- og menningarlegum hlutverkum), og sú skipan jafnvel leitt til nokkurrar jákvæðrar mismununar. Hún er þó ekki óhjákvæmileg.¹⁷

Innan marka 62. gr. stjórnarskrárinnar má þróa sjálfstæði þjóðkirkjunnar og samstarf og/eða tengsl annarra trú- og/eða lífsskoðunarfélaga við ríkisvaldið á

16 Lög um stöðu, stjórn og starfshætti þjóðkirkjunnar nr. 78 frá 26. maí 1997.
17 Hjalti Hugason 2003:43.

ýmsa lund. Hefur hið fyrrnefnda raunar verið gert í mjög stórum stíl með þjóðkirkjulögnum. Greinin er því á engan hátt hamlandi fyrir þróun trúarlegs lífs í landinu almennt þótt hún gefi einu tilgreindu trúfélagi táknaða sérstöðu sem helgast af stærð þess, langri sögu, fjölþættum tengsum milli þess og þeirrar menningarhefðar sem meirihluti landsmanna mótast af og þeim félagslegu hlutverkum og jafnvel skyldum sem það gegnir í samfélaginu.¹⁸

Verði 62. gr. stjórnarskrárinnar haldið í óbreyttri myndi, virðist eðlilegt að aðrar greinar VI. kaflans verði það líka. Sérstaklega kemur þó til álita að fella þriðju málsgrein 64. gr. brott þar sem kveðið er á um skyldur þeirra sem engu trúfélagi tilheyra, að greiða ígildi sóknargjalds til Háskóla Íslands.¹⁹

Kirkjuskipanin umorðuð

Loks má hugsa sér að halda 62. gr. stjórnarskrárinnar inni en gefa henni nýtt inntak með tilliti til þeirra breytinga sem orðið hafa síðan 1874, en þær kristallast í því að evangelísk-lútherska kirkjan er ekki lengur eina trúfélagið sem starfar í landinu, eins og þá var, að minnsta kosti fyrir öllum þjóðum. Þvert á móti hafa nú rutt sér til rúms fjöldi annarra trúfélaga á kristnum grunni, önnur trúarbrögð skotið rötum í landinu bæði innlend, t.d. ásatrúarfélagið, og erlend auk lífsskoðunarfélaga, en það eru félög sem starfa á grundvelli sérstakrar þekkingarfræði (heimsmyndar), siðfræði sem oftast er byggð á manngildisstefnu (humanisma) og bjóða upp á athafnir hliðstæðar trúarlegum athöfnum á ævihátiðum þeirra sem aðild eiga að þeim, t.d. samtökin Siðmennt. Er það einmitt síðastnefnda atriðið sem hafa verður til hliðsjónar þegar rætt er um lífsskoðunarfélög í sömu andrá og trúfélög. Lífsskoðunarfélög sem ekki bjóða upp á athafnir á ævihátiðum, koma hér ekki til álita fremur en önnur almenn félaga-samtök sem oft byggja á einhvers konar hugsjónargrunni sem jafna má við lífsskoðun.

Líta má svo á að þegar 45. gr. stjórnarskrárinnar var sett árið 1874, núverandi 62. gr. hennar, hafi tilgangur greinarinnar verið sá að hið opinber skyldi standa vörð um lifandi trúarlíf í landinu eða trúarhefð landsmanna eins og hún leit út þegar greinin var sett.

Séu menn sammála um að nú sé til staðar trúarleg og menningarleg fjölhyggja í landinu og standi vilji til að koma til móts við þær aðstæður á sambærilegan máta og gert var 1874 þegar evangelísk-lútherska kirkjan var ein til staðar mátti hugsa sér að orða greinina þannig: *Ríkisvaldið skal styðja og vernda trúarlegt líf og starf í landinu.*²⁰

18 Þjóðkirkjan veitir t.d. öllum sem til hennar leita, þjónustu af ýmsu tagi án þess að persónuleg trúarjátning eða aðild að kirkjunni sé til staðar. Sambærileg kvæði verður ekki lögð á önnur trúfélög kjósi þau að tengja þjónustu við aðild.

19 Sjá 3. mgr. 64. gr. stjórnarskrár lýðveldisins Íslands.

20 Hér er orðið „trúarlegur“ notað í víðtækri merkingu sem nær yfir trúarlegt líf í hefðbundnum skilningi sem og igildi þess. Er hér um hliðstæða merkingu að ræða og fram kemur í hugtakinu trúfrelsi sem felur í sér frelsi bæði til trúar og trúleysis.

Með þessari umorðun greinarinnar sem auðvitað felur í sér viðamikla efnisbreytingu, væri tekið tillit til aðstæðna á sviði trúmála eins og þær eru nú á dögum vaxandi fjölhyggju í samfélaginu og breytt í anda 65. gr. stjórnarskrárinnar, jafnræðisreglunnar. Í framhaldinu þyrfti síðan að útfæra inntak greinarinnar með lögum, þ.e. í núverandi þjóðkirkjulögum eða hliðstæðu þeirra, og lögum um önnur skráð trúfélög. Núverandi þjóðkirkjulögum mætti einnig breyta þannig að þau rúmuðu fleiri trúfélög sem fært gætu að því rök að þau gegndu sambærilegum félags- og menningarlegum hlutverkum og þjóðkirkjan a.m.k. einhvers staðar á landinu. Yrði slík breyting gerð á grundvelli fyrrgreinds samstarfskirkjufyrirkomulags. Hér er þó lagt til að fallið verði frá þeim mun á trú- og lífsskoðunarfélögum sem gerður er í núgildandi lögum, þ.e. lögum um skráð trúfélög nr. 108 frá 28. desember 1999 en þar segir í 1. gr.:

Rétt eiga menn á að stofna trúfélög og iðka trú sína í samræmi við sannfæringu hvers og eins. Eigi má þó fremja neitt sem er gagnstætt góðu siðferði og allsherjarreglu. Á sama hátt eiga menn rétt á að stofna félög um hvers konar kenningar og lífsskoðanir, þ.m.t. um trúleysi.

Í öðrum kafla laganna er síðan aðeins gert ráð fyrir að hefðbundin trúfélög en ekki lífsskoðunarfélög, geti öðlast opinbera skráningu og þann rétt sem hún veitir. Með þessu er ekki sagt að öll félög sem stofnuð eru um kenningar og lífsskoðanir eigi að öðlast þennan rétt heldur aðeins þau sem falla undir fyrrgreinda skilgreiningu á lífsskoðunarfélögum.

Einhverjum kynni að virðast að aðeins ein lög ættu að gilda um öll trú- og lífsskoðunarfélög en ekki sérstök lög um þjóðkirkjuna eða Íslensku kirkjuna eins og ef til vill mætti kalla hana eftir breytingu 62. gr. stjórnarskrárinnar, þar sem hún nær til svo mikils meirihluta þjóðarinnar.²¹ Þess má þó geta að í Svíþjóð gilda sérstök lög um evangelísk-lúthersku kirkjuna þar í landi eftir fyrrgreindan „aðskilnað“ og heitir hún samkvæmt lögnum Sænska kirkjan.²² Rökin fyrir þessum sérstöku lögum um meirihlutakirkjur bæði þar í landi og hér, ef breyting yrði gerð í líkingu við það sem hér var bent á sem möguleika, felast í yfirburðastærð, félagslegum og menningarlegum hlutverkum sem önnur trúfélög gegna ekki í sambærilegum mæli og loks hinni sögulegu hefð.

Breyting af þessu tagi mundi hafa í för með sér að trúfélög í landinu mundu skipast í eftirfarandi flokka: 1) Óopinber trú- og lífsskoðunarfélög sem aðeins störfuðu á grundvelli 63. gr. stjórnarskrárinnar og mundu að mestu falla undir persónurétt; 2) skráð trú- og lífsskoðunarfélög lík þeim sem nú falla undir lög um skráð trúfélög en staða þeirra einkennist einkum af því að þau geta fengið viðurkenndan forstöðumann sem meðal annars er löggiltur vígslumaður (sem gefa má saman hjón og framkvæma önnur „prestsverk“ eins og um þjóðkirkju-

prest sé að ræða), auk þess sem ríkið innheimtir gjöld af félagsmönnum fyrir hönd félagsins; og loks, 3) Íslenska kirkjan og önnur trúfélög sem gert gætu tilkall til sambærilegrar stöðu við hana og hefðu fjölþættari lagaleg og fjárhagsleg tengsl við ríkið en félög í hinum tveimur flokkunum.

Þegar eru gerðar ákveðnar kröfur til trúfélaga sem öðlast vilja skráningu. Má þar einkum nefna að þau starfi á grundvelli reglna sem þau hafa sett sér og kveða meðal annars á um ráðstöfun eigna ef til upplausnar kemur, stöðugrar starfsemi í landinu og þess að myndast hafi nokkur fastur kjarni félagsmanna. Enn ítarlegri kröfur yrði að gera til þeirra trúfélaga sem komast vildu í þriðja flokkinn sem fælust í því að þau gegndu að einhverju leyti sambærilegum menningar- og félagslegum hlutverkum og þjóðkirkjan gerir nú; t.d. að félag eigi menningarsögulegar byggingar sem halda verði við, eða haldi úti samfélagslegri þjónustu sem stendur öllum til boða, hafi starfsemi víða á landinu eða veiti trúarlega þjónustu sem ekki er annars staðar að fá á landinu, og er þar sérstaklega átt við trúfélög sem ekki tilheyra kristninni.

Ljóst er að fjölgun trúfélaga í þriðja flokkinn þar sem þjóðkirkjan er ein nú, myndi væntanlega draga hlutfallslega úr fjármunum sem renna til hennar og eru ekki sóknargjöld eða laun ákveðins fjölda presta, biskupa og starfsmanna á Biskupsstofu, sem er samningsbundin greiðsla, sem byggir á tilflutningi kirkju-eigna til ríkisins. Pólitískur vilji kynni þó að vera fyrir hendi til að tryggja að þjóðkirkjan skaðaðist ekki við breytinguna og yrði þá aðeins heldur meiri fjármunum veitt til trúmála en nú er gert.²³ Ljóst er þó að sú rýmun fjármuna sem þjóðkirkjan yrði fyrir, kæmi ekki til mótvægisáðgerða, yrði ákaflega takmörkuð þar sem um mjög fá trú- og/eða lífsskoðunarfélög er að ræða sem gætu gert tilkall til að komast í þennan flokk, sem og að félagafjöldi og fjöldi starfsstöðva hvers þeirra (en taka þyrfti tillit til þessara tveggja þátta við fjárveitingu) er hverfandi miðað við þjóðkirkjuna. Virðist raunar auðveldast að færa rök fyrir því að félög er tengdust öðrum trúarbrögðum en kristni, ættu greiðan aðgang í þennan flokk þar sem þau veittu trúarlega þjónustu sem ekki væri að fá annars staðar.

Annað atriði kemur líka í veg fyrir fjölgun trúfélaga í þessum flokki. Til þeirra yrðu gerðar ríkar kröfur um innsæi og aðkomu hins opinbera að starfi þeirra og hendur þeirra að ýmsu leyti bundnar með lögum í ríkari mæli en nú er – þjóðkirkjan nýtur t.d. ekki óskoraðs kenningarlegs frelsis, henni ber að vera evangelísk-lúthersk. Þetta dregur úr gildi þess fyrir mörg trúfélög að komast í þennan flokk. Það stríðir líka á móti sjálfsmynd ýmissa trúfélaga að bindast slíkum böndum við veraldarvaldið sem hér væri um að ræða, jafnvel þótt fé og ríkarí réttarstaða kunni að vera í boði. Slík afstaða mundi draga úr ásókn trúfélaga að komast inn í þennan flokk. Með þessari breytingu væri þó verðugt skref stigið til móts við vaxandi trúarlega fjölbreytni og skapaður grunnur fyrir jafnari stöðu trú- og/eða lífsskoðunarfélaga í landinu að eðlilegum skilyrðum uppfylltum.

23 Ekki þyrfti að vera um verulega hækkun að ræða vegna fæðar og smæðar þeirra trúfélaga sem til greina kæmu.

21 Ýmsir eru þó þeirrar skoðunar að kirkja sem nær til mikils meirihluta þjóðar, geti kallast þjóðkirkja þótt hún sé ekki skilgreind svo í lögum.

22 Lag (1998:1592) om införande av lagen (1998:1591) om Svenska kyrkan.

Verði þessi leið farin, virðist rétt að halda 63. og 64. gr. stjórnarskrárinnar lítt breyttum.²⁴

Lokaorð

Hér skal sú skoðun látin í ljósi að ekki séu brýn rök fyrir því að fella 62. gr. stjórnarskrárinnar niður og afnema þar með núgildandi kirkjuskipan. Verði það á hinn bóginn gert, skal fremur mælt með því að farin verði sú leið að umorða greinina og gera hana að almennum grunni undir trúarlíf í landinu en að fella hana brott án þess að nokkuð komi í staðinn. Standa helst til þess þau rök að mikill meirihluti landsmanna velur að standa innan einhvers trúar- eða lífsskoðunarfélags. Fyrir marga er vissulega aðeins um formsatriði að ræða. Fyrir fjölda fólks skiptir það þó höfuðmáli fyrir andlega, sálræna og tilfinningalega velferð að til staðar sé öflugt og fjölbreytt trúarlegt líf í landinu.

Velferðarsamfélag sem standa vill undir nafni, getur því ekki leitt hjá sér að sinna málefnum trú- og/eða lífsskoðunarfélaga af alúð. Full ástæða virðist til þess að byggja undir aðkomu hins opinbera að „trúmalageiranum“ með stjórnskrárgrein líkt og nú er gert, en treysta ekki aðeins á sérlög sem auðvelt er að breyta eða fjárlög sem eru enn óstöðugra stjórnæki.

Þess skal að lokum getið að jafnræði það með þjóðkirkjunni og öðrum trú- og/eða lífsskoðunarfélögum sem hér er mælt fyrir, má ná með lítilsháttar breytingum á lögum um skráð trúfélög og hugsanlega auknu fjárframlagi frá ríkinu án þess að hrófla við núgildandi 62. gr. stjórnarskrárinnar. Væri það hugsanlega farsælasta leiðin til að eyða óánægju með núverandi fyrirkomulag en standa jafnframt vörð um hefðbundið trúarlíf meirihluta landsmanna. Gæti slíkt verið fyrsta skrefið í átt til aukins trúarlegs jafnræðis í fjölhyggjusamfélagi framtíðarinnar og reynst fullnægjandi um þó nokkurn tíma enn.

²⁴ Sjá þó hér að framan um málsgreinina um Háskóla Íslands.